

Sammanfattning

Rikstäckande studier av mönstrandets drogvanor har genomförts sedan 1970 och hittills har närmare 1,5 miljoner personer deltagit. Personer med funktionshinder, kroniskt sjuka och invandrare utan svenskt medborgarskap deltar inte i mönstringen till svensk värnplikt och ingår således inte i undersökningarna.

I samband med de teoretiska proven vid mönstringen besvaras anonymt ett kortfattat frågeformulär om drogvanor. År 2005 svarar 22% att de röker cigaretter, varav en tredjedel dagligen. Samma år snusar 32%, varav närmare tre fjärdedelar varje dag. Sedan 2000 har rökningen minskat (från 27%) medan användningen av snus varit relativt oförändrad. Grupperna överlappar delvis varandra då 14% både röker och snusar.

Alkoholfrågadelen utökades år 2000. En konsekvens blev att jämförbarheten över tid när det gäller berusningsvanorna bröts detta år. Berusningsvanornas utveckling kan dock sammanfattas så att de minskade i omfattning under 1980-talet, ökade under 1990-talet, nådde en plattå under början av 2000-talet men har minskat något de tre senaste åren. Andelarna som aldrig berusar sig eller inte dricker överhuvudtaget har samtidigt ökat med 3–4 procentenheter under 2000-talet. År 2004 svarar 18% att de aldrig berusar sig varav 13% inte dricker överhuvudtaget samtidigt som 12% dricker sig berusade åtminstone någon gång i veckan.

Vissa förändringar har skett i val av berusningsdrycker. Starköl är fortfarande vanligast även om andelen som brukar dricka detta i berusningssyfte har minskat från 76% 1992 till 65% 2005. Den näst vanligaste berusningsdrycken är sprit, vilket runt hälften angett alltsedan 1981. Andelen som konsumerar hembränd sprit i berusningssyfte ökade från 9 till 31% mellan 1988 och 1998 men har därefter återgått till 9%. Även folkölet nådde en topp 1998 (46%) efter en ökning från ca 20% i början av 1980-talet, men 2005 anger endast 19% detta som en berusningsdryck.

Sedan år 2000 är cider vanligare än folköl som berusningsdryck och har därmed övertagit tredjeplatsen. Andelen som uppger alkoholisk har fördubblats sedan 2000 och uppgår till 29% 2005. Detta är tillsammans med smuggelsprit (17% 2005) de enda drycker som uppvisar ökning under 2000-talet.

Narkotikaerfarenheten har genomgått likartade förändringar som det mest frekventa berusningsdrickandet. Under 1970-talet uppgav runt 17% att de

prövat narkotika och tidsseriens topp (19%) uppmättes 1980. Efterföljande tioårsperiod minskade narkotikaerfarenheten relativt kraftigt men mellan 1992 och 2002 tredubblades narkotikaerfarenheten från 6 till 18%. Därefter har dock siffran åter sjunkit något och 2005 svarar 14% att de prövat narkotika. Samma år svarar 40% att de erbjudits eller på annat sätt haft möjlighet att pröva narkotika.

Den vanligaste narkotikasorten är cannabis. År 2005 svarar 13% att de prövat detta. Därefter kommer ecstasy, amfetamin respektive icke läkarförskrivna sömnmedel och lugnande medel (ca 2% för vardera drog). Två tredjedelar av alla som testat narkotika har enbart rökt cannabis och över hälften har endast prövat narkotika vid ett fåtal tillfällen (1–4 ggr).

Även andelen regelbundna narkotikaanvändare (använt senaste 30 dagarna) ökade mellan 1992 och 1999, från 1 till 3%, men har sjunkit sedan 2003 (2% 2005). Värdena var högre under 1970-talet (3–5%), i synnerhet under första hälften av decenniet. Andelen som använt narkotika under den senaste 12-månadersperioden har minskat från 12 till 8% mellan 2002 och 2005.

Andelen som injicerat narkotika minskade från 1,5% under första hälften av 1970-talet till 1% under senare delen. Under 1980-talets första hälft sjönk siffran ytterligare, till 0,3%, ett värde som varit i princip oförändrat sedan dess.

Under 1970-talets första hälft var det relativt många som hade sniffat. Topppnoteringen gjordes 1974 med 24%. År 1980 var siffran nere i 10%. Frågan återinfördes 1998 och därefter har andelen fallit från 8 till 5%.

Alltsedan 1994, då frågan ställdes för första gången, har 1% svarat att de någon gång prövat anabola steroider, och hälften har endast gjort det vid något enskilda tillfälle. Skärskådare man även tiondelarna ser man att andelen fallit från 1,4 till 0,7% under perioden, men skillnaderna är alltså mycket små och bör inte överdrivas.

Tydliga regionala skillnader förekommer, vilket märks till exempel på att mönstrande från storstadsläna ofta redovisar mer omfattande drogvänor, i synnerhet vad gäller narkotikaerfarenheter. Mönstrande från norra Sverige redovisar normalt mindre omfattande drogvänor, även om undantag naturligtvis förekommer. Så är till exempel sniffning vanligare norr om Dalälven än söderöver, och detsamma gäller snus användning. Skillnaderna i drogmönstren mellan läna är tämligen bestående från ett år till ett annat. Detta gäller även vid jämförelser mellan 2004 och 2005.

Dock finns exempel på regionala förändringar. Narkotikaerfarenheten har ökat i flera norrlandslän och många av dem ligger nu i nivå med rikssiffran. För Jämtlands del innebär en relativt kraftig ökning mellan 1995 och

2003 att länet nu redovisar den näst högsta narkotikaerfarenheten i riket efter Stockholm. Ett annat exempel på förändringar utgörs möjligen även av Norrland, där berusningskonsumtionen är relativt hög 2005. Även om värden från ett enskilt år inte ska överdrivas kan detta möjligen kopplas till den finska spritskattesänkning som genomfördes under våren 2004. Andelen mönstrande som uppger att de brukar dricka sprit i berusnings-syfte har dessutom ökat i länet, i synnerhet under 2005.

En indelning i stora samt mellanstora städer respektive mindre orter och landsbygd visar att i synnerhet narkotika- och rökvanorna är mer utbredda i större städer och minskar med avtagande befolkningstäthet. För alkoholvanorna, liksom för erfarenheten av sniffningsmedel, är skillnaderna mindre, samtidigt som användningen av snus är mest omfattande i landsbygdsområden.

En jämförelse mellan de tre största städerna och övriga riket visar på ännu större skillnader. Exempelvis har en femtedel av de mönstrande från Stockholm, Göteborg och Malmö prövat narkotika medan motsvarande siffra för övriga riket är 12%. Under 1970- och 1980-talen var narkotikaerfarenheten högst i Storstockholm men under 1990-talet uppmättes de högsta nivåerna oftast i Malmö. Under de senaste åren har dock de tre städerna följts åt relativt väl.

Alkoholvanorna uppvisar tydliga samvariationer med övriga drogerfarenheter. De som intensivkonsumerar någon gång i veckan eller oftare redovisar klart större erfarenheter av narkotika, anabola steroider och sniffningsmedel jämfört med övriga. Även rök- och snusvanorna är betydligt mer omfattande hos dem som ofta intensivkonsumerar alkohol.

Utöver frågor om boendelän och uppväxtortens storlek har det även ställts frågor om sysselsättning, föräldrarnas utbildning och etnisk bakgrund. Uppenbara samband mellan drogvanor och sysselsättning framkommer. Drogvanorna är betydligt mer omfattande bland dem som inte studerar och i synnerhet bland dem som varken studerade eller arbetade vid mönstringstillfället.

Erfarenhet av anabola steroider och sniffning var 2–3 gånger så vanligt bland mönstrande vars föräldrar enbart hade grundskoleutbildning eller där utbildningsnivån var obekant för respondenten, jämfört med dem med universitetsutbildade föräldrar. Även rök- och snusvanorna var avgjort mer omfattande bland mönstrande vars föräldrar hade lägre utbildningsnivå, likaså alkohol- och narkotikaerfarenheterna.

Tydliga skillnader i drogvanorna framkommer även beträffande utländsk bakgrund. Utlandsfödda rapporterar klart mer återhållsamma alkoholvanor men å andra sidan något högre grad av narkotikaerfarenhet. Svensk-

födda med åtminstone någon utlandsfödd förälder liknar mera övriga svenskfödda i alkoholvanorna men utlandsfödda i narkotikaerfarenheter.

Rökning och erfarenhet av anabola steroider är vanligare bland personer med utländsk bakgrund medan användning av snus är vanligare bland etniska svenskar. Det kan samtidigt nämnas att såväl alkohol- som narkotikavanorna är mer omfattande hos utlandsadopterade än hos personer som vuxit upp med svenska föräldrar och själva fötts i Sverige.

Om man delar in de utlandsfödda i (övriga) européer och icke-européer finner man att alkoholvanorna i båda dessa grupper är klart mer återhållna jämfört med de svenskföddas. Narkotikavanorna är dock mer omfattande hos utomeuropeiskt födda och likartade bland svenskfödda och övriga européer.

Alla frågeundersökningar är behäftade med olika problem som kan ge upphov till felaktiga resultat. Dessa diskuteras i metodavsnittet och där konstateras att tidsserierna ger en tämligen obruten bild av drogvanornas utveckling, trots att undersökningarna genomgått flera olika förändringar samt att bortfallet varit betydande under vissa perioder. Enskilda siffror från enstaka år har dock ett begränsat värde – undersökningarnas styrka är att belysa utvecklingen över tid.

Av de närmare 48 000 män som infann sig till mönstring 2005 fyllde 88% i enkäten. Det innebär att bortfallet, alltsedan år 2000, är något högre än under andra hälften av 1990-talet. Relaterat till den aktuella populationen män med svenskt medborgarskap utgjorde antalet besvarade enkäter sammantaget 75%. Detta är också lägre jämfört med senare delen av 1990-talet, då i genomsnitt 89% av en mönstringsaktuell generation besvarade enkäten. Minskningen beror inte bara på att bortfallet ökat utan främst på att allt fler inte behöver infinna sig till mönstringen eftersom de befrias med hjälp av läkarintyg via korrespondens. Ur drogvanehänseende bedömer Pliktverket att detta tillskott inte på något avgörande sätt skiljer sig från dem som infinner sig till mönstring, vilket i sin tur innebär att ökningen inte förstör jämförbarheten över tid.

Sammantaget kan det alltså konstateras att alkohol- och narkotikavanorna tydligt ökade i omfattning under 1990-talet. Under 2000-talet bromsas emellertid ökningarna och åtminstone vad gäller narkotikakonsumtionen så har en nedgång inträffat de allra senaste åren. Erfarenheten av anabola steroider och sniffning är dock relativt oförändrade under 2000-talet, samtidigt som rökningen mera tydligt minskat.

Liknande trendmönster återfinns bl a i CANs årliga skolundersökningar i årskurs 9. För de allra senaste åren finns dessutom möjlighet att jämföra mönstringsresultaten med resultat från nationella gymnasieundersökningar i motsvarande åldersgrupp. Det framgår av dessa jämförelser att män-

nen i de olika studierna rapporterar snarlika resultat för de frågor där jämförelser är möjliga.

Ovanstående innebär att trots att allt färre finner sig till mönstring – och därmed genomför enkäten – så tycks detta inte påverka resultaten i så stor utsträckning att de redovisade trenderna inte speglar verkliga förhållanden. Fortfarande kvarstår dock vissa osäkerheter runt representativiteten, och detta gäller inte minst när resultaten redovisas på regional nivå. Samtidigt kan det framhållas att trenderna är i stort desamma i län där bortfallet ökat jämfört med län där bortfallet fortfarande är relativt lågt.